
ПРОГЛАД

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“

кн. 2, 2016 (год. XXV), ISSN 2367-8585

*Павел Пл. Петров*¹

НУЖНАТА ДРУГОСТ.

РАЗМИСЛИ ВЪРХУ „СТАРАТА“ НА РАФАЛ ВОЯШИНСКИ

Pavel P. Petrov

ON NECESSARY OTHERNESS: MEDITATIONS ON

RAFAŁ WOJASIŃSKI'S NOVELLA „STARA“

The paper presents a critically informed reading of Polish writer Rafał Wojasiński's novella "Stara": the first of his texts to be translated into Bulgarian in 2014. The reading focuses on the novella's main character in an attempt to shed light on those aspects of his outlook which problematize the Cartesian "Cogito ergo sum" and Christian logocentrism. The analysis takes into account key differences between Polish and Bulgarian interpretations of the text, which are mostly due to the important role of religion in Polish society. Attention is also paid to certain dichotomies, which characterize relations between the nameless central character and his environment, such as logocentrism vs. visiocentrism, humility vs. divine election, and exaltation vs. asceticism.

Keywords: *otherness, saint, exaltation, contemplation, divine election, marginal.*

Представеният текст е критически прочит на новелата „Старата“ от полския писател Рафал Вояшински – творба, с която той дебютира в българското литературно пространство през

¹ **Павел Пл. Петров** (Pavel P. Petrov) – д-р, лектор по български език в Института по славянски филологии на Ягелонския университет (Краков, Полша), pavel.petrov@uj.edu.pl

2014 г. Основният акцент е поставен върху опита за психологически прочит на образа на главния герой – особеностите и изключителността на неговия светоглед, които поставят под въпрос нормативността на картензианското *Cogito ergo sum* и християнския логоцентризъм. Отчитат се и различните акценти в полската и в българската читателска рецепция на творбата, дължащи се предимно на влиянието на религиозния фактор в полското общество. Изследват се и някои дихотомични модели, които се проявяват в отношенията между неназования главен герой и заобикалящия го свят: вербоцентрично – визиоцентрично, смирение – съзнание за богоизбраност, екзалтация – аскетизъм и др.

Ключови думи: другост, светец, екзалтация, съзерцание, богоизбран, маргинален

*Радвайте се всякога в Господа; пак ще кажа:
Радвайте се.*

(Филипяни 4: 4)

Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu.

(Нищо не е в ума, което не е било в чувствата.)

През 2014 г. на българския книжен пазар се появи новелата „Старата“ на полския писател Рафал Вояшински в чудесния превод на Вера Деянова. Читателите на тази книга не бива да се подлъгват от малкия ѝ обем, нито от определението „минималистичен“, често инстинктивно прикрепено към стила на Вояшински. Няколкото десетки страници на „Старата“ лесно отвеждат в неподозирани дълбочини, които първият прочит не е в състояние да обхване.

Всъщност, доколкото той съществува, минималистичният похват е едновременно стремеж към пречистване и олекотяване на повествованието и езика от всякакъв допълнителен товар, например от баласта на ненужните отклонения, но и клопка. Една от няколкото, които, съзнателно или не, авторът поставя пред читателския поглед. Привидната икономия на изразни средства, кратките, „отсечени“ изречения, липсата на дълги редици от прилагателни, лишаването от подробностите всъщност показват нещо по-различно от обикновен израз на вярност към принципа *Less is more*. Лаконичността на Воя-

шински е привидна и съдържа полуприкрит повик към един допълнителен наратив – този на междуредията. Използвайки удачната метафора на един от блестящите предшественици на Вояшински – Бруно Шулц – можем да кажем, че „Старата“ е една от онези книги, „измежду страниците на които прелитат цели лястовичи ята“. Ще отида дори още по-далеч: в разказа на главния герой личи постоянният стремеж да излезе извън и отвъд езика. Тъй като, колкото и парадоксално да е, „Старата“ е произведение на езиковото майсторство, което поставя самия език пред границите на капитулацията, като изпитва неговия потенциал и поставя под въпрос пълнотата на езиковата „картина“ на света. А следователно поставя под въпрос и цялата култура, стълбовете на нашите възприятия за света.

И все пак, разказ за какво е „Старата“? Използвайки думите на Вояшински, можем да кажем, че това е разказ за съществуването, а не за реда. Съществуването в неговия най-чист вид, показано ни през очите на главния герой. Разбира се, тук е нужно да бъде отбелязана и една особеност (клопка) на прочита, която, въпреки че е присъща предимно за родната на писателя полска публика, има важно всеобщо значение. В общество като полското, чиято народопсихология е в здрава връзка с католическата религиозна традиция, рецепцията на творба като „Старата“ създава неизменни алузии от религиозен характер. Религиозен ли е всъщност разказът на Вояшински? И ако да, от какъв характер? Притча ли е той? Alegория ли е? Или житие? В света и героите на Вояшински (не само при главния герой) със сигурност има нещо от характерните за будизма примирение и вглъбеност, но без медитативното отделяне. В този свят има и елементи на християнския светоглед като милосърдието и себеотричането, но без мъченичеството като условие за святост. Светът на „Старата“ е преди всичко свят на **екзалтацията**. И преди всичко свят, в който функциите на божественото и неговите проекции са твърде различни от стереотипните. Различен е не толкова образът на Бога, колкото представата за връзка с Бога, която авторът се опитва да наложи. Една представа, различна и до немалка степен противопоставена на библейското „В началото бе словото.“

Логоцентризмът на думите от Йоановото евангелие е отречен и постоянно отричан в „Старата“, а центърът на това отричане е

светогледът на главния герой. Ще повторим – това е светоглед на екзалтацията, на „чистия поглед“, който поставя една колкото непреодолима, толкова и постоянно преодолявана граница, поне що се отнася до „мястото в света“ на главния персонаж.

Вояшински избира стратегията на първоличното (аз-) повествование (с едно изключение, което заема особено място) – разказ през очите на неназования главен герой, към който се прибавят и фрагментарните разкази на някои от останалите второстепенни персонажи (Михал, Бет, Валча и др.). Но със сигурност светът на „Старата“ е разкрит и изцяло изпълтен в гласа и думите на един от най-причудливите персонажи, създавани някога. Разбирането на този герой (доколкото то е постижимо) съдържа и подстъпите към тази творба. И така, кой е той?

Малък (и смаляващ се), незначителен, почти незабележим за другите и будещ смях или отвращение в очите им, илитерат, маргинален, слуга, живеещ между безразличието и възхищението. Безразличие към съдбата си и възхищение от собственото битие в света, от ролята, за която е призован към живот. Примирен и търсещ, изгнан и избран, прекрасен (както сам често нарича себе си) и отречен. Сам – не като следствие, а като предопределеност. Героят на „Старата“ донякъде, ала в твърде малка степен напомня Мърсо от „Чужденецът“ на Камю, но без неговата отстраненост от заобикалящия го свят. Тъкмо обратното, неназованият „мъничък“ човек на Вояшински изпитва искрена възхита от всичко около себе си. Той осъзнава своята отличителност, без да я разбира. Всъщност, самото „разбиране“ не му е необходимо, тъй като то е в противовес на чистото съзерцание на света: „Можех само да съзерцавам. Гледката ми вливаше живот, може би дори вечен живот.“ (Вояшински 2014: 57). Той знае, че е избран от Бога: „Бог ме е създал по-добър, различен, а що се отнася до това нямам никакви съмнения.“ (Вояшински 2014: 14). Знае също, че тази негова изключителност е причината за самотата му. Самота, която само едно божество може да понесе. И приема съдбата си със смирение и... възхита: „Какво да правя, като животът ми е прекрасен. Не търся друг, защото е най-прекрасният. Сигурно затова казват, че съм прост, примитивен.“ (Вояшински 2014: 60). Всичко в неговия „малък“ живот е пропито от един ненакърним

вътрешен покой, съзнанието за неговата „прекрасност“ и мисията му са парадоксално лишени от всякаква форма на егоизъм: „Чувствах се така, сякаш вървя, за да изчезна, без да оставя следа от себе си“ (Вояшински 2014: 110). Той е божия следа, която – както сам казва – „може и да не бъде забелязана и да е лишена от всякакъв смисъл в очите на хората“ (Вояшински 2014: 47). Значими са единствено радостта, красотата, която изпълва всичко, и пътят, значимо е съзнанието, че „си“, дори при отсъствието на всякакъв смисъл.

Би могло да се каже, че с конструирането на подобен персонаж Вояшински създава една неординерна (поне по отношение на християнската агиология) форма на святост. Защото за този светец не са присъщи нито аскетизмът, нито мъченичеството. Нито дори прославата на божествената му мисия. В изключителността на този герой няма нищо възвишено, самият той постоянно опитва да заличава дистанцията между себе си и света на другите. Дори чрез признаването на собствената си маргинална неприспособимост: „Винаги ще бъда олицетворение на това, че човекът е неудачник, но другите само ще се преструват, че не са такива. Те са принудени да твърдят, че животът им е по-стойностен от битието на такъв като мене, иначе биха изгубили вяра в Бога и в смисъла на катадневие то си. А всъщност аз виждам нещата по същия начин, както и те, само че харесвам много повече онова, което е в света“ (Пак там, 100).

Ореолът на този смаляващ се „светец“ е всъщност неговата другост. И в това се крие един от към ключовете към новелата на Вояшински. На фона на казаното дотук, смея да определя „Старата“ като разказ за/на Другостта (не в значението, дадено от Левинас).

Но другост спрямо какво?

Светът, който създава Вояшински, е в известна степен дуалистичен, разделен на два отделни порядъка. И граничната линия между тях е белязана от различни жалони:

Четенето

„Съдбата е благосклонна към мен. Никога не съм бил припущдан да се уча на четмо и писмо (...)“ – споделя героят-наратор още в началото на разказа си. На няколко пъти след това отново ще подчертае липсата на подобни умения. Липса, която той счита за

добродетел. Четенето е вторично знание, „дадено за слабите, обикновените и по-лошите.“ То е въвеждане в нормативност, чието фатално последствие е загубата на непосредствения контакт с нещата наоколо. Въплъщаването на подобна характеристика в героя е и израз на една осъзната реакция на Вояшински към картезианския светоглед, който според писателя стои в основата на нашата култура: съществуване посредством мисленето и дори нещо повече – мисълта като единствена гаранция за съществуването. Спрямо смисъла на непреодолимата Декартова тежест върху съвременния човек идеологията на главния герой е диаметрално различна – насочена не към прочита на света, а към неговото непосредственото виждане. Към съзерцанието. Основна цел тук е чистотата на перцепцията. Нещо, от което светът на четящите е лишен по презумпция (доколкото прочитът на света е интерпретация).

Актът на четенето винаги предполага определена дистанция – позиция „отвъд“. Четящият никога не получава директен образ, а подобие на образа. Според главния герой светът на другите е свят на наложената интерпретация, един вид репрезентативна „мъгла“, която замества действителността. Механизмът на това „замъгляване“ е постоянен, предопределен от негласен договор. Подобен свят губи връзката си с Бога и започва да гради своя собствена йерархия.

В света на хората, които разбират по-малко, всичко се свежда до това да се издигнат над другите и да ги унижават или пък да гледат снизходително на тях и да признават правото им на живот, обличайки всичко това в блясъка на принципи, които са приели за свои (Пак там, 110).

Пари, власт, социално издигане – всички те са част от една Вавилонска кула, изградена върху твърде нестабилни основи. Те са симулация – заместители на смисъл, който не съществува. Но най-голямото заблуждение е превръщането на смисъла в стремеж. Спрямо подобна идеология на йерархизирането Вояшински противопоставя пълната липса на йерархии в съзерцанието.

Съзерцание

Една от стратегиите на Вояшински е отчуждаването. Гласът на неговия „божествен избраник“ твори съзнателна пропаст между

себе си и читателя. Подобен герой не желае разбирането, той търси това, което е отвъд него – осъзнаването. В хода на своя разказ той не разкрива лицето си, а го заличава, т.е. претопява го в погледа си към света: „От такива като мен не остават следи“ (Пак там, 111). В срещата с този герой на преден план излиза особеното безразличие, което той изпитва към самия себе си (и което в известен смисъл проектира в контакта с читателя). „Без значение как“, „незнайно защо“, „няма значение“, „не ми е нужно“ – това са някои от основните кодове в речта на героя. Всичко, което проектира и изгражда образа му на социално равнище, е обвързано с безразличието, примирението или унижението (заличаването на егото). Но от друга страна, това, което се проектира отвътре навън, е обвързано с екзалтацията. Основната цел е да остане единствено погледът. Съзерцанието е форма на инфилтрация на аз-а в света – пълно заличаване на границата между субект и обект с намерение да се постигне цялостното съ-преживяване. И разбира се, пълно заличаване на йерархиите. „Cogito, ergo sum“ става „Video, ergo sum“ – преход от логоцентричното към визиоцентричното преживяване на света.

Основният способ за контакт на героя със света е не четенето, а рисуването. Нещо повече – то, както споделя „мъничкият светец“, е начин на оцеляване. Но героят на „Старата“ поставя разделителна линия между рисуването и съзерцанието, които се открояват като две отделни модалности на погледа. „По-късно забелязах, че вече не ми е необходимо да гледам нещо, за да го рисувам“. Съзерцанието, както споделя Марек Биенчик, „вижда всичко наведнъж, обхваща цялата действителност с прост, нищо неразличаващ поглед“ (Биенчик 2002: 69 – 70). Съзерцаващият „чувства интуитивно божественото присъствие в предметите.“ Съзерцанието е равнинно. То е екстаз. Гледаният се смаява, приравнявайки се към гледката, вливайки се в съзерцаваното. Смаяването е пътят на светостта.

От своя страна рисуването е авторефлексивен акт. Но не като себепознание, а по-скоро като разпознаване и един вид обновително подреждане на **видяната** действителност. Най-често героят на Войшински рисува, когато е отделен от съзерцанието – в носталгията на нощта, в подземието на кооперацията или затворен в стаята. Посредством рисуването той общува с Бог, но същевременно изнема

демиургичните му функции. Хермес, допуснат до Олимп: „Рисувам, когато усетя празнотата, когато животът ми престава да се брои, когато Бог престава да съществува“ (Пак там, 75). В известен смисъл посягането към бялото платно се превръща в похвала на виждането: красота, пресъздадена заради самата красота. Рисуващият **си спомня, за да създаде** наново отражението на видяното. Същото, но пречупено през другостта. „Когато започвам да рисувам, Бог се отдалечава напълно от мен. Преставам да го чувствам, но може и да е така, че именно Той ми поръчва това рисуване и тогава ми изпраща мрак, отнема ми вярата“ (Пак там, 93).

Посредством един (съзнателно избран или не) наративен похват Вояшински постига специфично фрагментиране на епизодите, свързани с акта на рисуването. Създава се впечатлението, че моментите, в които героят прибегва до това, са своего рода мигове на пречистване или отстраняване от екстаза на съзерцанието: „Всичко беше някъде другаде“ (Пак там, 25). В един от епизодите към края на творбата пък рисуването е заместено от съня, като паралелна по отношението на фрагментарността „дейност“. Действителността бива възприемана като поредица от статични кадри: „Видях го през прозореца, сякаш гледах някаква картина“ (Пак там, 19). Впоследствие кадрите биват пренасяни като парченца от пъзел от паметта/съня върху бялото платно. Рисуването е нова притча. То е ново сливане със света. То е анти-реч.

Екзалтацията и Старата

Трудно би могло да се твърди, че новела като „Старата“ носи каквото и да е вид успокоение на читателското съзнание. Тя по-скоро е четиво, призвано да всява смут. Смуцаващ е героят, който въображението на Вояшински създава, смуцаващи са екзалтацията, чистотата на погледа, екстазът чрез пълната самота, примирението и дори болката. Объркване и неразбиране носи самият подход към света от страна на „смаляващия се светец“, неговото безразличие и едновременно способността му за пълно сливане със заобикалящия го свят. Смут носи и пълното отричане от егото, от прагматизма, от потребността за осмисляне на света в съгласие с общоприетите (картезиански) норми. Вояшински поставя преживяването над смисъла,

проглеждането пред прочита, пътя към пълното изчезване отвъд сигурността на рутината. Смисълът престава да бъде непоклатима догма на световъзприемането – той може да бъде отстранен, без задължително да бъде заместен от нещо. Така, както отстранено може бъде всичко – дори самият Бог. Животът може да бъде воден, без неизменно да е поверен на някакво верую – земно или неземно. И тъкмо това е мигът, в който той се разкрива, превръща се в битие, в „бъдене“.

Характерна реализация на тези виждания може да бъде открита и в една от апориите на прочита, които авторът предизвиква. Новелата е озаглавена „Старата“, но главното действащо лице е на практика друго. Присъствието на Старата маркира само един от двата свята, между които гравитира неименуваният главен герой.

Колко значим е в действителност образът на Старата?

Вояшински не дава име на героинята си, а я обозначава с атрибут: „Наричам я „Старата“.“ (Пак там, 7). Така образът става многозначен и алегоричен. Нейната индивидуалност и присъствието ѝ са някак половинчати, поставени под въпрос. Тя е жена, съпруга, майка; тя живее, работи, храни се, носи очила с дебели стъкла, гледа телевизия, ходи на пазар с дъщеря си и т.н. Но сякаш никое от тези присъщи действия не може в пълнота да я обособи като личност, да докаже веднъж завинаги принадлежността ѝ към материалния свят. В очите на главния герой тя е по-скоро присъствие, от чиято неотменимост зависи неговият собствен живот: „Живее благодарение на Старата и благодарение на нея ще умра“ (Пак там, 16). Тя е това, към което той винаги се връща, и това, което регламентира пълнотата на неговото битие. Нейната старост е метафора за нейната вездесъщност, която е способна да оспори дори Божието вездесъщност: „Понякога ме завладява някакво такова възжеление – че Старата е по-голяма от Бог и започва да властва над него. Тогава изпитвам странна радост, която сигурно няма нищо общо с живота“ (Пак там, 92).

Това ключово противопоставяне – Старата и Бог – може да бъде видяно добре и в пространствено отношение. Героят се движи (пътува, странства) по протежението на ос, чиито два края се крепят именно от Старата и от Бог, а неговото състояние е предопределено от силата на притеглянето към единия или другия край. Бог е пътят

на смаляването, съзерцанието, възхищението, претопяването във великолепието на света (и неговата непоносимост). Но Старата е възвръщането, пълнотата, усещането за реалност, тя е това, което материализира и прави света „чужд на всякакви фантазмагории“. Старата е пречистването от заблудите, което стимулира самото пътуване. Тя е нужната тираничност. Нужната Другост по пътя към Спасението.

ЛИТЕРАТУРА

- Биенчик 2002:** Биенчик, М. *Меланхолия. За тез, които никога изгубеното няма да намерят.* София: СОНМ. // **Bienchik 2002:** Bienchik, M. *Melanholiya. Za tez, които nikoga izgubenoto nyama da nameryat.* Sofiya: SONM.
- Вояшински 2014:** Вояшински, Р. *Старата*, Прев. Вера Деянова, София: Ergo. // **Voyashinski 2014:** Voyashinski, R. *Starata*, Prev. Vera Deyanova. Sofiya: Ergo.
- Изер 2004:** Изер, В. *Обхватът на интерпретацията.* София: 41Т ЕООД. // **Izer 2004:** Izer, V. *Obhvatat na interpretatsiyata.* Sofiya: 41T EOOD.
- Марковски 2006:** Марковски, М. П. *Анатомия на любопитството.* София: СОНМ. // **Markovski 2006:** Markovski, M. P. *Anatomiya na lyubopistvoto.* Sofiya: SONM.